

Salnâmeler ve Osmanlı Salnâmeleri'nde Bergama Kazası

Ramazan UYAR

Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Özet

Bu makalemizde salnâmenin tanımını yaptıktan sonra, diğer salnâmeler hakkında bilgiler sunup, Osmanlı Devleti içerisinde gelişimi ve değişimini kısaca temas ettikten sonra, makalemizin temelini teşkil eden Osmanlı vilâyet salnâmeleri ve Aydın vilâyet salnâmeleri hakkında bilgiler sunacağız. Salnâmelerdeki bilgiler doğrultusunda Aydın Vilâyeti'nin İzmir sancağına bağlı Bergama kazası hakkında gerek ilk salnâmenin gerek ise son salnâmelerin birinin transkripsiyonunu yaparak vilâyet salnâmelerinin zamanla gelişimiyle beraber artan içeriğini göstermek amacıyla bazı salnâmelerin de eklemelerini sunacağız. Son olarak da en son salnâmede yazılan Bergama tarihinin transkripsiyonunu yapıp bir değerlendirme ile makalemizi sonlandıracağız. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin son zamanında nüfustan, eğitime, ekonomiden, ziraate, tarihten, bürokrasiye kadar Bergama hakkında daha fazla bilgiye sahip olacağız.

Anahtar Kelimeler: Salnâme, Osmanlı Devleti, Bergama

Yearbooks and Bergama District in Ottoman Yearbooks

Abstract

In this article, after defining the yearbook, providing information about other yearbooks, briefly touching on its development and change within the Ottoman Empire, we will present information about the Ottoman province yearbooks and Aydın province yearbooks, which form the basis of our article. In line with the information in the yearbooks, we will transcribe both the first yearbook and one of the last yearbooks about the Bergama district of the İzmir sanjak of Aydın Province, and present the additions of some yearbooks in order to show the increasing content of the province yearbooks with the development over time. Finally, we will transcribe the history of Bergama written in the last yearbook and end our article with an evaluation. In this way, we will have more information about Bergama in the last period of the Ottoman Empire, from population, education, economy, agriculture, history and bureaucracy.

Key Words: Yearbooks, Ottoman Empire, Bergama

GİRİŞ

Makalemize geçmeden önce salnâme nedir ve Osmanlı Devleti'nde devlet salnâmeleri ve vilayet salnâmelerinin kısa tanımı ile Aydın vilayetine bağlı Aydın vilayet salnâmeleri içinde Bergama sancağı hakkında bilgi vereceğiz.

Salnâme; bir senelik olayları topluca göstermek üzere hazırlanmış eserler için kullanılan bir sözcük olup Türkçe'ye tanzimattan sonra geçmiştir. Kelime anlamıyla “yıllık, muayyen mevzuata dair, yıldan yıla aktarılan dergi, kitap” olarak tanımlanan salnâme ile “yeni yıl, yılbaşı” şeklinde sözcüklere karşılık gelen nev-sal kelimesi, Farsça da iki kelimenin birleşmesinden Türkçeye geçmiş olup bugünkü karşılığı yoktur.¹

Osmanlı Devleti'nde kabaca resmi ve özel olarak ikiye ayrılan salnâmelerin resimleri; devlet, nezâret ve vilayetlere ait olanlar şeklinde ve/veya başlıkta ele alınabilir.²

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk salnâme tanzimatın ilanından sonra 1847 yılında, yılda bir kez resmi devlet yıllığı (Salnâme-i Devlet-i Osmaniye) olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Bu salnâme Mustafa Reşid Paşa'nın teşvikiyle tarihçi Hayrullah Efendi, Ahmet Vefik Efendi ve Cevdet Paşa'nın müşterek çalışmaları sonucunda neşredilmiştir.³ Birkaç yıl sonra bu iş ile Meclis-i Maârif Başvekili Behçet Efendi ile meclis azasından Rüştü Beyler vazifelendirilmiş, daha sonra bu vazife bir irade-i seniyye ile Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi heyetine verilmiştir.⁴

Bundan sonra umumi salnâmelerden başka resmi olmak kaydıyla resmi müesseseler de salnâme çıkarmaya başlamıştır.⁵ Bunların başlıcaları şunlardır: Salnâme-i Askeri, Salnâme-i Bahriye, Salnâme-i Rasathane-i Âmire, Salnâme-i Nezâret-i Umûr-î Hayriyye, Salnâme-i Nezâret-i Maârifî Umuriyye, Salnâme-i Hilali-i Ahmer, Salnâme-i Rusûmât, Salnâme-i İlmiye'dir.⁶ Bu salnamelerde ilgili kurumlar hakkında bilgiler verilmektedir.

¹ Hasan Duman, *Osmanlı Salnâme ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu* (Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2000), 1/1.

² Bigin Aydın, “*Salnâme*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/51.

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kazalarının Sosyal ve Ekonomik Yapıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1991), 293.

⁴ Adem Topkaya, *Salnâmelere Göre Konya Vilâyeti (Sosyo-Kültürel ve Ekonomik yapı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 2.

⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 3/106.

⁶ Tevfik Büyüksarıkulak, *II. Abdülhamid Dönemi Salnâmelerine Göre Konya Vilâyeti Merkez Sancağının İktisâdî Durumu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 2

Salnâmelerin en önemlileri ve de muhteva olarak da en güzel bilgileri veren vilâyet salnamelerine gelince; ilk vilâyet salnâmesi Saraybosna'da Salnâme-i Vilâyet-i Bosna adıyla 1283 (1864) yılında neşredilmiş, bunu Halep (1284), Konya (1285), Suriye (1285) ve Tuna (1285) eyaletlerine ait salnâmeler izlemiştir. Osmanlı eyaletlerinde yayımlanan son salnâmeler Beyrut Vilâyeti tarafından 1333-1335 (1915-1917) yıllarında ve Bolu Livâsı tarafından mali 1337-1338 (1921-1922) yılında çıkarılmış olanlardır.⁷

AYDIN VİLÂYET SALNÂMESİ (SALNÂME-İ VİLÂYET-İ AYDIN)

Bergama kazasının da içinde bulunduğu Aydın Vilâyet salnâmeleri ile ilk olarak 1296 (1879) son olarak da 1326 (1908) yılında yayınlanmıştır. Bazı aralıklarla toplam 25 adet yayımlanan bu vilayet salnâmesi 1309 (1892), 1310 (1893), 1318(1900), 1322(1904), 1324 (1906), 1325 (1907) yıllarında ise yayınlanmamıştır.⁸ Aydın vilayet salnâmeleri, toplamda 25 adet yayınlanmış ve bu yayınlanma sayısı bakımından vilâyet salnâmeleri arasında Adana (57 sayı), Halep (35 sayı), Hüdâvendigâr (Bursa) (34 sayı), Konya (30 sayı) ve Edirne (28 sayı)'nin ardından 6. en fazla yayınlanan vilâyet salnâmesi özelliği taşımaktadır.⁹

Bu salnâmelerin bütün sayıları başta Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu gibi kütüphanelerde bulunduğu gibi PDF olarak da bazı kütüphanelerin internet sitelerinde bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Aydın vilâyetine (merkezi İzmir) bağlı sancaklar ve bu sancaktalın kazaları şunlardı;

İzmir Sancağı (Nefsi İzmir): Kuşadası, Çeşme, Ödemiş, Urla, Foçateyn (Eski Foça- Yeni Foça) ve Menemen kazaları.

Saruhan Sancağı (Merkezi Manisa): Manisa, Turgutlu, Kula, Gördes, Akhisar, Eşme Demirci ve Alaşehir kazaları.,

⁷ Aydın, “*Salnâme*”, 51

⁸ Süleyman İnan, “*Aydın Vilâyet Salnâmesine Göre Denizli (1890-1900)*” Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 5 (1999), 28-29.

⁹ Ramazan Uyar, *Osmanlı Salnâmelerinde Bergama* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 38.

Aydın Sancağı (Merkezi Güzelhisar): Güzelhisar, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Söke ve Denizli kazaları.

Menteşe Sancağı (Merkezi Muğla): Muğla, Bozüyük, Milas, Bodrum (Peçin), Tatya, Meğri, Tavas ve Köyceğiz kazaları.¹⁰

Yukarı görüldüğü üzere listede Bergama kazasının ismi bulunmamaktadır. Bunun nedeni Bergama'nın 1841 yılında kaza müdürlüğü haline getirilerek 1864 yılında Hüdavendigâr (Bursa) vilayeti Karesi (Balıkesir) sancağına bağlanmış, 1867'de ise kaymakamlık haline getirilerek 1868'de yeni teşkil edilen Aydın vilayetine bağlı Saruhan (Manisa) sancağına bağlanmış ve en sonunda da 1875 yılında İzmir'e bağlanmış olmasıdır.¹¹ Yukarıdaki listenin baz alındığı yıl Bergama; Hüdâvendigâr (Bursa) vilayeti Karesi (Balıkesir) sancağına bağlıydı.

Biz bu makalemizde Bergama kazasının Aydın vilayet salnamesinin yazıldığı her sayının transkripsiyonunu yapmayacağız. Bunun yerine Aydın vilayet salnamesine bağlı Bergama sancağının salnamelerde bulunan kısa özetini ve açıklamasını vererek örnek olması ve çıkarabilecek sonuçlar adına ilk salnâme ve en son yazılan salnâmenin muhtevası ile transkirpsiyonunu yapacağız.

AYDIN VİLAYET SALNAMESİ (Salname-i Vilayet-i Aydın): 1296 Hicri senesi (1879)¹², 142+1 S. Taş Baskı, Sayfa Boyutu: 16x11, Yazı Boyutu:13.5x8

BERGAMA KAZASI¹³:

Me'murin (Memurlar): Kaymakam: Mahmut Raci Bey,

Mal Müdürü: Süleyman Efendi,

Tahrirat Kâtibi: Hafız Sami Bey,

Rüsumat Memuru: Abdülaziz Efendi,

¹⁰ Hasan Duman, *Osmanlı Salnâme ve Nevsalleri Bibliyoğrafyasıve Toplu Kataloğu*, 173.

¹¹ Feridun Emecen “*Bergama*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/493.

¹² Bulunduğu yerler: Atıf Efendi Kütüphanesi (AEK), Arkeoloji Müzeler Kütüphanesi (AMK), Millet Kütüphanesi (MİL), İstanbul Üniversitesi (İÜ), Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi (TSK), Türk Tarih Kurumu (TTK), Süleymaniye Kütüphanesi (SK)

¹³ 1296 Hicri senesi (1879), s.127-128.

Evkaf Muhasebe Vekili: Hoca Süleyman Sırrı Efendi,

Mal Müdürü Muavini: Hüsnü Efendi,

Tapu Kâtibi: Hacı Ahmed Efendi,

Nâib: Ali Es‘ad Efendi,

Nevahi Bergama Nahiyesi Müdürü: Osman Nuri Efendi,

Ilıca Nahiyesi Müdürü: Hüseyin Kamil Efendi,

Çandarlı Nahiyesi Müdürü: Ahmed Enver Efendi,

Kozak Nahiyesi Müdürü: Hacı Mahmud Efendi,

Zabıta Memuru: Ahmed Ağa,

Sandık Emni: Hacı Mahmud Efendi,

MECLİS-İ İDARE

Reis: Kaymakam Bey,

Azalar: Müftü Veliyyüddin Efendi, Mal Müdürü Efendi, Tahrirat Kâtibi Efendi, Hacı Hafız Muhammed Nuri Efendi, Ömer Atıf Efendi, Nikolaki Nikoyli Efendi,

MECLİS-İ DEAVİ

Reis: Nâib Efendi,

Azalar: Hoca Yusuf Efendi, Hoca Hasan Efendi, Hırstaki Efendi, Kâtip Muhammed Nuri Efendi, Eytam Müdürü Hoca İsmail Efendi

MECLİS-İ BELEDİYE (BELEDİYE MECLİSİ)

Reis Hasan Zühtü Efendi,

Azalar: Hafız Hüseyin Efendi, Kegurak Ağa, Kâtipler: Hafız Şerif Efendi, Tabib Corçii Rayi Efendi, Komiser Hayri Ağa, İsmail Hakkı Efendi, PiraŞekva Efendi, Evram Seydi Efendi, Sandık Emmini Nâtîli Efendi, Menafi' Vekili Ali Efendi,

Görüldüğü gibi bu salnâmedeki bilgilerde sadece üst düzey yöneticilerin ismi verilmiş başka da bir bilgi verilmemiştir.

Ayrıca dikkatimizi çeken bir hususta gerek meclis idaresindeki üyelerde gerek ise belediye meclisi üyelerinde Müslümanların yanı sıra Rum, Ermeni ve Yahudilerin de bulunmaktadır. Bu da göstermektedir ki şehir yönetiminde aşağıda da nüfus kısmında görüleceği üzere şehrin bütününi oluşturan tüm milletlerin nüfusu nispetinde yönetime katılmasıdır. Bu da ayrıca şehirde müslim-gayrimüslim gözetmeksizin Osmanlı Devleti'nin ülkeyi oluşturan her millete eşit yakınlıkta bulunduğunu göstermektedir.

1297 (1880) yılına ait salnâmede bunun tıpatıp aynısı 1298 (1881) senesine ait 1299 (1882), 1300 (1883) yıllarına ait salnâmelerde de bazı isimleri değişmekle birlikte içerik ve şekil bakımından aynıdır. 1883 yılındaki salnâmede farklı olarak şehir hakkında kısa bir bilgi verilmektedir ki o bilgi şöyledir;

Bergama kasabasının ortasından Dabakhane Çayı namında bir nehir geçer iş bu nehrin iki tarafında altmışa mütecaviz dabakhane vardır. Bergama kasabasında on bir tane minareli cami, yirmi beş kadar mescid, sekiz medrese, iki Rum, bir Ermeni kilisesi, bir Yahudi havrası, yedi yüz otuz dokuz dükkân, kahvehane ve meyhane, ateş ile idare edilen dört hamam, dokuz adet penye fabrikası, iki dihan (yağ) fabrikası, on adet pamuk ipliği imaline mahsus fabrika, yedi adet su ile çalışan un değirmeni, on üç han, üç lonca, dört sabunhane ve altı sebil vardır. Bergama Hristiyan ahalisinin gureba hasta hanesi olduğu gibi, İslam hastahanesi de muntazam surette inşa olunmuştur. Bergama kazasının nüfusu bu senesi otuz iki bin (32.000) kadar, bunların yirmi beş bini (25.000) Müslim, Altı bin (6.000) kadarı gayrimüslim ve otuz (30) kadarı da gayrimüslim kıptidir (çingene). Bütün kazada büyük küçük yüz (100) kadar erkek-kız mektepler vardır. Bu mekteplerdeki yaklaşık 2.500 talebenin 1.900 kadarı İslam, 600 kadarı gayrimüslim çocuktur. Bu mekteplerin en muntazamı Bergama İslam Rüştîyesi ile, Bergama Nevaiih-i Ayazmend ve Çandarlı Mekteb-i İbtidailerî ve Hristiyanların kız mektebidir. Bergama taburu merkezi olmakla muntazam bir redif ve bu askerlerin ikameti için dört bina inşa edilmiştir. Yeşilli ve Kocabaş medreselerinde iki bab kütüphane olup tahminen dört yüz elli (450) cild kitap vardır.

Bergama kazasının tamamında 1000 dönüm ekilebilen arazi mevcuttur. Bu mevcut araziler yağmur suyuyla beslendiği gibi sulanabilmektedir de. Bu arazilerden de 950 kile hububat hâsıl olmaktadır. Ayrıca sebzevat, zeytin ve palamut dahi husule gelir. Kaza dahilinde beş kaplıca vardır. Ayazmend, Mekarun, Necasun, Çandarlı, Dikili ve Kiliseköyü sahildedir. Dikili ve Çandarlı'ya İzmir'den küçük vapurlar işler.

1884 (1301), 1885 (1302), 1886 (1302), 1887 (1303), 1889 (1305) yıllarına ait salamelerde de benzerlik birbirine benzemek de birlikte buna ek olarak merkez sancağı ve nahiyelerde¹⁴ bulunan memurların isimleri verilmekte 1889 (1305) yılına ait salnâmede buna ek olarak merkezde ve nahiyelerde bulunan nüfusun milletlere göre ve kadın erkek şeklinde dağılımı tablo halinde yazılmıştır. 1890 (1306), 1891 (1307) yıllarındaki salnâmeler yukarıdakilere benzemekle birlikte 1891 yılına ait salnâmede bunları ek olarak nahiyelerin matematiksel ve coğrafi konumu ile komşuları ve sahip oldukları köyler de belirtilmektedir. Yazıldığı ilk sayıdan itibaren her sene değişen ve geliştirilen bu salnâmelere sırasıyla şeyhin mali durumu, köyleri ve merkeze uzaklıkları, şehrin ticari durumu, doğum-ölüm vesaire istatistiki bilgilere eklenerek sayıdan sayıya mükemmelleştirmeye çalışılmıştır. Son sayıları özellikle tarihçiler, şehir ve ekonomi tarihçileri için kaynak eser mahiyetinde mükemmel ve birincin bir kaynak teşkil etmektedir. Son olarak Aydın vilayet salnâmesinin en son sayısından birini ve aynı zamanda içerik ve bilgiler bakımından en mükemmeli olan 1324-198 yılına ait salnamenin transkripsiyonunu yaparak okuyucuya tam anlamıyla bilgiler sunacağız.

1319 Mali Senesi (1321 Hicri) (M.1903)¹⁵, 2+420 S. Matbaa, Boyutu: 23x15 Yazı Boyutu: 17x9.5

Me'murin-i Kaza: Kaymakam: Rasih Bey, Nâib: Yusuf Ziya Efendi, Müftü: Hacı İzzet Efendi, Mal Müdürü: Mustafa Hamdi Efendi, Tahrirat Kâtibi: Rasih Beyefendi,

Meclis İdaresi: Reis: Kaymakam Bey, Azalar: Mal Müdürü Efendi, Tahrirat Kâtibi Efendi, Metropolit Kavayavas Efendi, Ahmed Efendi, Abdülkadir Efendi, Hiristo Efendi,

¹⁴ Sözlükte “taraf, cihet, yöre , kenar, bölge” anlamlarına gelen nâhiye (ç.:nevâhi) kelimesi Osmanlı idari sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesinive bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yörey, ve hatta semti ifade eder. Tanzimat'tan sonra daha çok kazadan küçük idari birimler için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: İlhan Şahin, “Nâhiye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/306.

¹⁵ (İzmir Vilayet Matbaası) Bulunduğu yerler: AEK, AMK, MİL, İÜK, TSK, TTK, SK

Mal Kalemi: Mal Müdürü Muavini: Ahmed Efendi, Yardımcısı: Emin Efendi, sandık Emni: Ömer Lütfü Efendi,

Bidayet Mahkemesi: Reis: Nâib Efendi, Başkâtip: Faik Bey, Kâtibi Sâni (2. Kâtip): Hüseyin Efendi, Müstantik (Sorgu Hakimi) Muavini: Mustafa Efendi, Mukavelat Muhariri: Osman Efendi

Ticaret Mahkemesi: Reis: Nâib Efendi, Kâtip: Faik Bey, Azalar: Mustafa Efendi, Hüseyin Efendi, İstimad Efendi, Yuda Efendi

Ziraat Bankası: Reis: Hacı Tevfik Efendi, Azalar: İsa Bey, Yurağaki Efendi, Yuriki Efendi, Muhasebat Kâtibi: Hüseyin Avni Bey, Refiki Sani: Münhal (Boş), Refiki Salis: İbrahim Efendi, Banka Sermayesi: 5.549.896 kuruş,

Diğer Memurlar: A'şar Memuru: Ömer Efendi, A'şar Başkâtibi: Davud Efendi, A'şar İkinci Kâtip: Hüseyin Efendi, Nüfus Memuru: Hasan Efendi, Nüfus Kâtibi: Şerif Efendi, Tapu Kâtibi: Abduh Efendi, Posta Müdürü: Mustafa Efendi, Duyunu Umumiye Memuru: İbrahim Efendi, Reji Memuru: Mavruyane Efendi, Orman Tezkire Memuru: Yohannes Efendi, Hapishane Gardiyanı: Ahmed Dede, Evkaf Vekili: Mustafa Efendi, Muhabere Memuru: Muhammed Efendi, Tahrirat Kâtibi Muavini: Hüseyin Efendi, Orman Suvarisi: Muhammed Efendi, Zabıta Memuru Mülazım: Ramazan Efendi, Polis Komiseri: Hüseyin Efendi, Polis: Galib Efendi

Belediye Dairesi: Reis: Hacı Hüseyin Efendi, Azalar: İsa Bey, Mihalaki Efendi, Hacı Tevfik Efendi, İstavri Efendi, Kâtip ve Sandık Emni: Osman Efendi. Belediye Geliri: 85.000 kuruş

Mekteb-i Rüşdiye (Ortaokul): Muallim-i Evvel: Hilmi Efendi, Muallim Sani: Muhammed Efendi, Hüsnü Hat Muallimi: Mustafa Efendi. Öğrenci sayısı: 60

Mekteb-i İbtidaiyye (İlkokul): Muallim-i Evvel: Ali Efendi, Muallim-i Sani: İsmail Efendi, Muallim-i Salis: Mustafa Efendi, Muallim-i Rabi': Halil Mustafa Efendi, Muavin: Muhammed Yusuf, Sülüs Muallimi: Şerif Ahmed Efendi. Öğrenci sayısı: 511

Gayri Müslim Mektebi:

Okul Türü	Derecesi	Muallim	Öğrenci Sayısı
Rum Mektebi	İbtidai (İlkokul)	8	280

Rum Kız Mektebi	İbtidai (İlkokul)	5	247
Mesevi Mektebi	İbtidai (İlkokul)	5	97

Tedarik-i Vesait-i Nakliyat-ı Askeriyye Komisyonu: Reis: Kaza Kaymakamı, Azalar: Ali Ağa, Muhammed Efendi, Abdulkadir Efendi, Muhammed Ağa, Kâtip: Hamdi Efendi,

Maarif komisyonu: Reis: Azmi Efendi, Azalar: Muhammed Efendi, Ömer Ağa, Halil Efendi, İbrahim Efendi, Mustafa Efendi, Halil Efendi, Kadri Efendi, Kâtip ve Sandık Emni: Mustafa Efendi

Askeri Memurlar: Redif (İhtiyat Kuvvet) 22. Alayın 3.Bergama Taburu

Tabur Komutanı: Binbaşı Ali Rıza Efendi (Yunan Madalyası), Kurmay Başkanı: Osman Efendi (Girid, Yunan ve Karadağ Madalyası), Tabur Kâtibi: Bekir Efendi

1.Bölük: Yüzbaşı: Mustafa Efendi, Mülazım-ı Evvel: Mustafa Efendi, Mülazım-ı Sani: (Münhal)

2.Bölük: Yüzbaşı: Muhammed Efendi (Yunan Madalyası), Mülazım-ı Evvel: Ahmed Ağa, Mülazım-ı Sani: Hüseyin Efendi

3.Bölük: Yüzbaşı: Şükrü Bey, Mülazım-ı Evvel: (Münhal), Mülazım-ı Sani: Muhammed Efendi (Gümüş İmtiyaz ve Yunan Madalyası)

4.Bölük: Yüzbaşı: Bekir Efendi (Gümüş İmtiyaz ve Yunan Madalyası), Mülazım-ı Evvel: Hakkı Efendi (Gümüş İmtiyaz ve Yunan Madalyası), Mülazım-ı Sani: İbrahim Edhem Efendi

Tüfenkçi: Osman Efendi, İlave Taburiyye-i Memur-u Mülazım-ı Saniler: Rahmi Efendi, Hilmi Efendi, Ziya Efendi, İlave Taburiyye-i Memur-u Süvari Mülazım-ı: Talat Efendi

Mekân-ı Umuriyye ve Hayriyye: Hükümet Konağı: 1 adet, Telgrafhane: 1 adet, Ziraat Banka İdaresi: 1 adet, Cami-i Şerif: 14 adet, Mescid: 10 adet, Kilise: 2 adet, Havra: 2 adet, Gureba Hastanesi: 1 adet

Milleti	Erkek	Kadın	Toplam	Oran
İslam	9742	7397	17139	%72,65
Rum	2235	1250	3585	%15,20
Ermeni	150	131	282	%1,20
Yahudi	234	252	495	%2,10
Uyruksuz	52	22	74	%0,31
Yabancı	1661	850	2551	%10,81
Toplam	13890		23590	%100

Bergama Merkezi Kazanın Nüfus Tablosu

Kasabanın Mekân-ı Mevcudiyesi: Hane: 3761 adet, Dükkân: 767 adet, Han: 13 adet, Hamam: 5 adet, Fabrika: 1 adet

Okullar: Rüşdiye: 1 adet, İbtidaiyye: 5 adet, Medrese: 5 adet, Gayri Müslim Mektebi: 6 adet

Çeşidi	Kuruş
Emlak Vergisi	1.350.920
Temettü'(Kar) Vergisi	168.951
Askerlik Vergisi	251.375
A'sâr Vergisi	2.450.000
Ağnam Vergisi	773.080
Orman ve Maden Hasılatı	39.058

Emlak ve Tapu Vergisi	79.855
Mahkeme Harçları	44.214
Rüsum ve Hasılat-ı Müteferrika	114.892
Ma'ruf-u Hassa-i İa'nesi	22.975
Menafi' Hassa-i İa'nesi	11.666
Aşar Menafi' Hassa-i İa'nesi	233.334
Bedeli Aşr Menafi' Hassa-i İa'nesi	14.740
Emlak ve Temenniatla Bedeli Askeri Techizatı	109.296
Canavar (Hinzır) Vergisi	495
Toplam	5.673.825

Bergama Kazasının 318 Senesi Gelirleri

Milleti	Erkek	Kadın	Toplam	Oran
İslam	33178	29595	62723	%82,54
Rum	5118	4280	9397	%12,36
Ermeni	340	447	877	%1,15
Yahudi	243	252	495	%0,65
Uyruksuz	52	22	74	%0,10
Yabancı	1661	950	2511	%3,30
Toplam	40541	35546	76087	%100

Bergama Kazasının Genel Nüfus Tablosu

NEVAHi-i BERGAMA NAHiYESi

Müdür: Memduh Bey, Nâib: Ali Rıza Efendi, Tahrirat Kâtibi: Ali Rıza Efendi, Vergi Kâtibi: İsmail Efendi

KOZAK NAHiYESİ

Müdür: Şaban Fehmi Efendi, Nâib: Ahmed Muhtar Efendi, Tahrirat Kâtibi: Fahri Efendi, Vergi Kâtibi: Rıfat Efendi

AYAZMEND NAHiYESİ Müdür: İsmail Hakkı Efendi, Nâib: Ali Rıza Efendi, Tahrirat Kâtibi: Nuri Efendi, Vergi Kâtibi: Mustafa Efendi

DİKİLİ NAHiYESİ

Müdür: Kamil Efendi, Nâib: Celaleddin Efendi, Tahrirat Kâtibi: Sezai Efendi, Vergi Kâtibi: Mustafa Efendi

ÇANDARLI NAHiYESİ

Müdür: Muhammed Şükrü Efendi, Nâib: Tahir Efendi, Tahrirat Kâtibi: Galib Efendi

KİLİSE NAHiYESİ

Nâib: Hacı Nuri Efendi, Rusumat Memuru: İbrahim Efendi, Tahrirat Kâtibi: Hüseyin Efendi, Zabıta Memuru: Mustafa Çavuş, Vergi Kâtibi: Şerif Efendi

BERGAMA KAZASI'NIN AHVALİ TARİHÇESİ¹⁶

Bergama kazasının sahilde Agamnos isminde küçük bir kasaba vardır. Burası kadim (eski) Kanai beldesidir. Dikili yakınında Kal'a ismiyle bir yer vardır. Burası da eski Atarna şehridir. Buranın arazisi geniş ve kuvve-i enbatiyesi (bitkilerin verimliliği) darb-ı mesel hükmünde idi. Amcası Hermiyes şehrin hakimi olduğu zaman Büyük İskender'in hocası meşhur hekim Aristo burada ikamet etmiş ve şehir bu suretle şöhretlenmiştir. Bu Hermiyes, tavâşiden (harem ağası) olup bir bankerin hizmetinde bulunuyordu. Atina'ya vuku' bulan seyahatinde Aristo ve Platon'un derslerinde bulundu ve geri döndüğünde efendisiyle ortaklık yaptı. Cebr ve kuvvetle Atarna

¹⁶ 1324 Mali Senesi (1326 Hicri) (M.1908) Def'a 25

şehrine hakim olmuş olan efendisinin vefatı üzerine mülküne ve şehrine bu varis oldu. Aristo ile Henocrate'yi yanına aldırarak pek büyük riayet ve ihtiram gösterdi ve kardeşinin kuzenini Aristo'ya nikâhladı.

İran hizmetinde bulunan Memnon ile Khodien nesline zahiren Hermiyes ile akd-i müddet eyleyip bit-takrib Hermes'i kendi hanesine celbeyledi (getirtti). Ve hemen ahz-u girift ettirip (yakalatıp) İran hükümdarına gönderdi. Eğer Hermiyes şehre hakim iken vefat etmiş olsaydı Aristo kendisine halef olarak hükümdarlık makamına terfi' edecekti. Fakat filazof Aristo ile dostu Henocrate Metikzan'a hareket ederek Atarna'dan ayrıldılar ve İranlılar buraya muzaffer bir şekilde girdiler.

Eski Pitane şehri Çandarlı ismiyle anılmaktadır. Sahilde olup iki limana sahiptir. Bergama Krallığı'nın te'sisinde Bergama şehri için ticaretgah bir liman hükmünde idi. Zaman-ı memuriyetinde Pitane'de denizde batmayıp suyun üzerinde yüzmek hasasına sahip bir çeşit tuğla i'mal olunurdu. 1883 tarihinde Baltacı İzzetli Damustan Beyefendi sa'y ve himmeti ile burada kazı çalışması yapılarak bulunan eşyalar mevzu-u hümayunda özel bir yere konmuştur.

Clea şimdi Bakkal iskelesi denilen yerdedir. Bergama Kralları ve Atarlar zamanında burası Bergama'nın tersanesi olmuştur. Antikos aleyhine savaşa teşebbüs ettiği sırada Scipion hastalanarak bu şehirde kalmış ve zikredilen hükümdar tarafından gayet kıymetli bir hediyeye sahip olmuştur. Bu hediye Yunan sularında deniz seferi ettiği sırada esir düşmüş olan oğlunun hürriyetidir.

Makdama liman olup şimdi toprak ve bataklık halde bulunan mahallelere kadar girip taharriyat icra etmek (araştırmalar yapmak) gayet müşküldür. Kaikos nehrine Yaniş şimdiki Bakırçay diye isimlendirilen suyun mecrasından gelen topraklar yığılarak sahil deniz içinde birkaç mil mesafe ilerlemiş ve nehrin mecrasında kum yığınının bir set husule gelmiştir.

Bu civar tamamen gayri meskundur. Bu da bataklıklardan hasıl olan taaffun (pis koku) sebebiyle havasının ihlal olunmasından ve sıhhate zararlı olmasından ileri gelmektedir.

Harabelerin halini tarif esbab-ı meşruhaya binaen gayet müşküldür. Kaledekiler memleketlerinin su ve havası katırların doğumlarına mani olacak kadar gayri saf oldukları zannında bulunarak ve döl almak için başka bir yere gönderirlerdi. Bu hale başkaca bir sebep bulmadıklarından ihtimal ki bir beddua bulunduğunu sanmışlardı. Çünkü şehir Herodot'a göre ne derece-i hararetiyle (sıcaklığı) ne de ahval-i havaiyece (hava durumu) ve sâirece bir sebep-i zahir yok idi. 1885

senesinde Avusturya ve Macaristan hükümeti tarafından hafriyat icraası için izin alınmış ve burada mermerden, züccacdan ve topraktan yapılmış hayli eşya bulunmuş ise de çalışma kırk günden fazla sürmemiştir.

Çandarlı ile Bergama arsında Kalarga isminde bir Rum kasabası vardır. Bu da eski Teutrenie Akropol şehridir. Bu mevkiden Bergama'ya gitmek için biraz uzakta Kaikos (Bakırçay) takip edilir ve Bergama'nın (İç Kalesi) 20 kilometre mesafeden fark edilir.

Bergama Pyrhus ve oğlu Pergamos ile Andromaque tarafından tesis olunmuştur. Bergama'nın kuruluşundan sonra takip eden ilk asırlar emine-i kadimenin zulmeti arasında kaybolup gitmektedir. Büyük İskender'in vefatından sonra Bergama Kalesi'nin mevkiindeki fevkaladelik ve ehemmiyet İskender'in generallerinden ve varislerinden kral Lysimachos'un nazar-ı dikkatini celb eylediğinden burasını zamanımızda 47.000.000 Frank tahmin olunan hazinenin muhafazası için emin bir mahal olmak üzere seçti ve emri muhafazası için gayet güvenilir bulunan Phileteros verdi. Pespayelikten büyük bir mevkiye geçen, iktidar ve nüfuz kazanan bu zat Boa isminde birinin oğlu idi. Çocuklukta bir kaza sonucu kısır kalmış idi. İdare ve tasrif cihetinde mahareti ve istidadıyla kral Lysimakos'un tevcihini ve muhabbetini kazandı. Kral bu sebeple kendisine hazinedarlığı verdiği gibi bu kıymetli hazinenin mahfuz bulunduğu Bergama Akropolü'nün Bergama Kalesi'nin muhafızlığı ve kumandanlığını da verdi. Bir müddet kral, kethüdasının kemali sadakatiyle iftihar etti. Fakat bu kethüda Lysimakos'un zevcesi Arasinuna'nın bir takım desise ve hudaileri sebebiyle yakında bir kahra uğrayacağını anlayınca kendini korumak için başka bir çare ve vasıta düşünmeksizin hemen i'lan-ı istiklal eyledi. Suriye hükümdarı Slevkos bu zatın yaptığı işi teşvik ettiğinden ve Lysimakos ise Sard civarında Slevkos ile yapılan bir muharebede öldüğünden Philetere gayet desisekarane kurduğu tuzaklar sayesinde başka bir vasıtaya müracaata mahal kalmaksızın düşmanlarından kurtulup bir yüce mevki kazanmaya ve yirmi (20) sene boyunca kemal-i debdebe ile devletin başına geçmeye muvaffak oldu. Evvelce Slevkos'a Lysimakos hazinenin tamamının kendisine ait olduğunu kabul edip sonra bunu kabul etmediğinden birbirlerine te'lifi kabul olunmaz bir düşman kesilmişlerdi. Fakat talih bu defa da Philetere yaver oldu. Yedi ay kadar husumetten sonra Slevkos'un Mısır hükümdarı Patalema'nın ihanetine uğrayarak öldürüldü. Bu andan itibaren Philetere teşkil ettiği hükümetin idaresiyle kemali sükûn ve rahat içinde meşgul ve müstefid civar hükümdarlarla ittifak yaparak onlardan da müsterih kaldı. Phileteros Bergama hükümetini yeğeni Eumenes'e terk etti. Evsaf-ı metine ile muttasıf olan bu

prens ise iktisap ettiği mirası kemal-i şiddet ve defaatle muhafazaya muktedir oldu. Antikos Philetere tarafından imzalanan anlaşmanın icrası hakkında ısrar ettiğinden nihayet savaş ilanına mecbur görünüp yine Sardes civarında muharebe meydanına daha doğrusu Bergama Krallığı'nın istikbali hakkında bir netice hasıl edecek bir mahal oldu. Antikos mağlup olarak mağlubiyetinden bir müddet sonra vefat etti. Eumene 22 sene krallık yaparak M.Ö. 241 tarihinde vefat etti.

Eumenes, amcazadesi ve halefi olan I.Attalos'u Galatlar üzerine büyük muzafferiyetine müteakip ilk defa kral ilan etti.

Muharebede hiçbir prens Attal'ın yardımına gelmemiş idi. Sadece Galatlar ismi bile Asya kavimlerini fazlasıyla korkutmakta idi ve bunlar Bergama üzerine yürüdüler. Attal'ın ordusu korku ve dehşet içinde kalmış idi. Bunun üzerine Attalos bir tedbir düşündü. Elinin içine ters olarak "Nika" yani muzafferiyet (zafer) kelimesini yazarak bir kurbanın ciğeri üzerine yapıştırdı ve askerlerine bunu gösterdi. Askerler bunu muavenet-i Rabbaniyeye (Tanrının Yardımı) işaret bilerek cesaretlerini topladılar. Gayet dehşetli bir savaş vukua geldi. Galatlar nihayet kaçmaya mecbur oldu. O vakte kadar yenilmez gözüyle bakılan bir kavmi bu suretle hezimete uğratmak ve onları yenmek Asya Kavimleri'nin dikkatini çekmişti.

Bu galibiyet üzerine Attal'ın iktidarı ve şöhreti artığundan ayrıca tabi' düşmanları olan Suriye hükümdarının hasedi ve gururu tahrik edildiğinden Slevkos, Bergama kralı üzerine yürüdü. Bergama kralı ise bu yeni düşmanın elinden kolayca kurtulmanın bir çaresini buldu. Selevkos bir suikast sonucu öldürüldü. Attalos Adramistium'a kadar uzanan araziye hükm ve nüfuzunu ve kuvvetini icra ederek 44 sene krallık yaptı.

Ondan sonra II.Eumene babasının yerine hükümdar geçti ve Antihos aleyhine vukua gelen savaşta Romalılarla müttefik oldu. Her muzafferiyette arazisini bir miktar genişletti. Bu suretle krallığını daima genişletmeye çalışması şaibeye yol açmış ve Romalıların düşmanlarını gizliden gizliye teşvik etmekle itham olunmuş ve Romalılar bir komiserle bu hükümdarın hareketini teftiş etmişlerse de aleyhine şahadet edecek hiçbir hareketi görmediklerinden Romalılar Eumene karşı yine eski dostluklarını muhafaza etmişlerdir.

Bergama Şehri Eumene sayesinde ilerlemiş ve büyümüşür.

Sonra muharebelerde harap olan yerleri tamamen tamir ettirdiği gibi gayet mükellef bir takım binalarda inşa etti. Yaklaşık 200.000 cildlik kitabı bulunan muazzam ve büyük bir kütüphane

meydana getirdi. Müstensihlerin asar-ı edebiyeye (edebi eserlere) kolayca istinsah edebilmeleri için üzerine yazı yazılabilecek surette deriler tedarik ve i'mal ettirdi. Bunlar ile olan bu sanatın vücuda geldiği şehrin adıyla anılır. O vakte kadar muharrirat için terbiye ve tedariki gayet müşkil olan Papirüs i'mal olunurdu. Mısır'da icra-i hüküm ve nüfuz eden Yunan prensleri yalnız bu kıtada neşv-u nema bulan Papirüs bitkisinin hasılatı için bir takım engeller çıkarırlardı.

Hâlbuki papirüs yapımı günden güne artardı. Parşömen yapımı meydana çıkınca az zaman içinde fevkalade terakki edip bunun bile Bergama şehri sahtiyan (boyalı parlak deri) imali hususunda maharetiyle bilinirdi. Eumenes 49 sene hükümdarlık ettikten sonra vefat etti ve hükümdarlığı küçük ve genç oğluna ve devletin idaresini de kardeşine bıraktı. Oğlu daha sonra III. Attal adıyla hükümdarlık edecektir.

Eumenes'in kardeşi II. Attalos fazlasıyla gayret göstermekle beraber yine krallığın elinden gitmesine ramak kaldı. Bitinya kralı Prusias tarafından büsbütün krallığından mahrum oluyordu. Prusias Bergama'yı ele geçirip tahribata başlamış idi fakat Romalılar Prusias'ı Bergama kralı ile barış antlaşması yapmaya ve şehre verdiği zararı ve ziyanı ödetmeye mecbur ettirdiler.

Attalos bu düşmandan intikam almak için kendi ve oğlu Nicomede'ye babası aleyhine tahrik etti ve Prusias oğlu tarafından öldürüldü.

Bu III. Attalos'un zamanı bir takım i'tisafat (yolsuzluklar) içinde geçti. Romalılar'ın yardımı ve himayesiyle düşmanları Bitinyalılar'a karşı zafer elde edilmiş ve Nicomede'yi mağlup ederek bir daha Bergama aleyhine çalışmasına set çekilmişti.

III. Attalos kalan ömrünü münzeviyane ve fakat bir azap vicdanı içinde geçirmiş ve nihayet M.Ö. 132 yılında bir vasiyetname yazarak bütün Asya hükümdarlarına imza ettirmiştir. Bu vasiyetname gereğince kendi mal ve mülklerine Roma Milleti varis tayin ediliyordu. Mamafih vefatından sonra Roma Cumhuriyet Komitesi kolaylıkla bu mirası aldı.

III. Attal'ın oğlu Aristonik Romalılar'a karşı isyan ederek silaha sarıldı. Fakat Romalılar tarafından mağlup edilerek esir olarak Roma'ya nakil edildi. Burada vefat etti. Bergama krallarının bütün hazineleri Roma'ya nakledildi. Bir Roma konsolosu Roma milleti namına Bergama Krallığı idaresinde bulunan bütün memleketi M.Ö. 126 tarihinden itibaren idareye başladı.

Roma imparatorları Bergama şehrini gayet güzel tanzim ederek Roma'nın yeni Asya Eyaleti'nin merkezi yaptılar.

Bergama M.S. 1302 senesinde Selçuklular tarafından ele geçirilip Emir Karesi bu eyaleti idaresine aldı.

1336 tarihinde ise Bergama Sultan Orhan tarafından muhasara ve zapt olundu ve işte bu suretle Bergama şehri Memalik-i şahane'nin eline geçti.

Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın edebi ilimlere ve sanatlara fevkalade istidat ve merakı bulunduğundan bu yeni zapt olunan şehri tezyin eden asar-ı atikeye hayran olmuştu. Fakat sonraları layıkıyla korunamadığından rüz-i garın (zamanın) tahribine uğramıştı.

1879 tarihinde Alman hükümeti Bergama'da kazı çalışması için müsaade istedi. 6 sene boyunca bu kazı devam etti gayet kıymetli ve çok eser bulundu ve Osmanlı Hükümeti'ne ait hisse de Almanya'ya verildiğinden bu sayede Almanya müzesi en birinci Avrupa müzeleri sırasına geçmiştir.

Bergama'dan Menemen'e kadar yol takip edildiğinde bugün Sahran adıyla bilinen Myrina'nın tersanesi olan eski Gariniyum şehrine varılır. Bu şehirde Gariniya Apollon'un gayet meşhur bir mabedi mevcut idi. Müzehane-i amire tarafından buralarda bazı kazı çalışmaları yapılmaktadır.

HAŞİYE

Kazıya başlandığı zaman Bergama Akropolisesi'nde meydana çıkan eski eserler yukarıda da bir nebze bahs olunduğu vecihle Berlin Müzesine ulaştırılmıştır. Almanya tarafından kazıyı yapmakla görevlendirilen Musevi Umaman tarafından mabed kazısında meydana çıkan eserler ve yapılar dahi Bergama Akrapolü'nün medeniyet ve memuriyetindeki zamanını gösteren gayet güzel bir resmi, yanımızda mevcut ise de vaktin darlığı bu resimleri salnâmeye koymamızı engelledi.

Bergama şehri içinde yan yana binalar heybetini gösteren ve Kibele'nin ortası delik bulunan eski binalar ve büyük kütüphane binasının kalanı ile Akrapol'de bugün bulunduğu tepenin batı yakasında bulunan tiyatro ve onun karşısında şehrin kuzeyinde diğer bir tepecik üzerinde Anfitiyatro Akrapol'ün üzerindeki sarayların ve kalelerin kalıntıları şimdi görenleri hayret ve tutkuyla kendisine baktırmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki salnâmeler Osmanlı Devleti'nde ilk defa devlet yıllığı olarak başlamış, sonra farklı kurum ve kuruluşlar tarafından da çıkartılmaya başlanmış. Bunların son zamanlarda en mükemmeliyi teşkil eden Vilâyet salnâmeleri ise bir sebebe binaen Bosna vilayetinde çıkmış, ardından beğenilerek bir devlet görevi olarak her vilayetin temsilcileri kendi yönettim alanındaki vilayetler için hemen her sen bir salnâme çıkarmaya başlamışlar. Bergama özelinde görüldüğü üzere bu vilayet salnâmeleri yıldan yıla gelişip güzelleşerek o vilayetler ve vilayetlerin içinde bulunduğu şehirler hakkında, milletlere kadar nüfustan, ekonomiye, eğitimden, sosyolojiye, yönetimden tarihe kadar en kapsamlı ve birinci elden kaynaklar sunmaya çalışmıştır. Yine Bergama Kazası özelinde ise bu salnâmelerin içeriği günden güne artmış, önce sadece memurların yazıldığı salnâmede zamanla gelişerek, değişerek, güzelleşip mükemmelleşerek, o şehirdeki memurların tümü, gerek kaza gerek belediye yönetim kadrosu, şehrin milletlere göre kadın erkek nüfusu,, şehrin eğitim, sanayi, ticaret kuruluşları, toplanan vergiler, üretim de dahil olmak üzere şehir hakkında öğrenilmesi gereken bütün bilgiler o zamanın şartlarına göre kolayca sunulup hem zamanındaki devlet yöneticileri bilgi sahibi olup hem de ileriki yıllardaki araştırmacılar için birinci elden kaynak teşkil etmektedir.

Kaynaklar

AYDIN VİLAYET SALNAMESİ, Def'a 1-25, İzmir Vilayet Matbaası, İzmir, 1879-1908

Aydın, Bilgin. “*Salnâme*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 36/51-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Büyüksarıkulak, Tevfik. *II. Abdülhamid Dönemi Salnâmelerine Göre Konya Vilâyeti Merkez Sancağının İktisâdi Durumu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kazalarının Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1991.

Duman, Hasan. *Osmanlı Salnâme ve Nevsalleri Bibliyografyasıve Toplu Kataloğu*, II Cilt. Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2000.

Emecen, Feridun. “*Bergama*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 5/492-495. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İnan, Süleyman. “*Aydın Vilâyet Salnâmesine Göre Denizli (1890-1900)*” Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 5 (1999), 27-33.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Şahin, İlhan. “*Nâhiye*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/306-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Topkaya, Adem. *Salnâmelere Göre Konya Vilâyeti (Sosyo-Kültürel ve Ekonomik yapı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Uyar, Ramazan. *Osmanlı Salnâmelerinde Bergama*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.